

**United States Holocaust Memorial Museum
Oral History Interview
Hungarian Witnesses Documentation
Project**

Rotharidesz Frigyes

K: Jó napot kívánok. Legyen szíves elmondani a nevét.

I: Rotharidesz Frigyes.

K: Melyik évben született?

I: 1934.

K: Hol született?

I: Budapesten.

K: Jártunk itt, nem is itt, hanem Önnél néhány héttel ezelőtt, és akkor arról beszélgettünk, hogy=hogy mire emlékszik a második világháború időszakából, milyen emlékei vannak, mi történt a- mit látott a zsidók sorsával kapcsolatosan, és most megint erről szeretnék Önnel beszélgetni. Elsőként hadd kérdezzem meg, hogy Budapest melyik részén laktak a háború előtt-alatt?

I: A VII. kerületben, az István út és a Nefelejcs utca sarkán, egy zsinagóga mellett lévő házban.

K: Akkor nyilván ott sok zsidó élt a környéken.

I: Igen, az alsó középosztálybeliek éltek ott. És--hát tényleg jó kapcsolat volt a keresztény többség és a zsidó többség között, mer tudja ott is voltak, akik hát ő: nem egészen úgy viselkedtek a saját vallásúakkal szemben is, mint ahogy hát ez elvárható lett volna. De általában ahogy én visszaemlékszem, jó volt a kapcsolat a mi házukba is három, vagy négy--hát azért hetven év múltán már az ember nem olyan világosan emlékszik. A mi házukban is élt három, vagy négy zsidó család, többek között egy idős néni a két öreg lányával. Hát oda jártam németet tanulni, azt később kiderült, hogy az nem német volt, hanem jiddis. Tehát semmi probléma nem volt belőle. De-

K: Hogy hívták ezt a höl- idős hölgyet?

I: Jó kérdés. A lánya nevére emlékszem, az Olga volt, de a néniére már- sem a vezetéknevükre, se- ugye eltelt egy pár év.

K: Pontosan mi volt a háznak a címe?

I: István út 17. Ez közvetlen a- a Bethlen Gábor tér sarkán lévő zsidó iskola és zsinagóga mellett állt. Úgyhogy én a lép- folyosóról leláttam az iskolába is.

K: Kire emlékszik még a házból zsidó szomszédok közül?

I: Elekéknak hívták a háziurat a családjával. És két gyerek volt, egy lány, meg egy fiú, ha jól emlékszem. Kepleréknak hívták a földszinten egy kifőzdének a- bocsánat- kifőzdének a tulajdonosait, akiket hát nem tudom hogyan, de őket elvitték. A többiekre csak úgy emlékszem, hogy bevitték oda a csillagos házba, aztán tovább a gettóba.

K: A háborút megelőzően, vagy mondjuk 44-et megelőzően tapasztalt-e valamit a zsidók ellen? Tehát hogy a- volt-e bármilyen jele annak, hogy később mi fog történni?

I: Hát, gyerekként nem sokat. Egyedül, amit tudok, és ahogy itt emlékszem, az a numerus clausus volt, de hát akkor én még nem is éltem, mikor ezt bevezették, de tudtam róla. Az indokokat, azt hallottam már akkor is, hogy ezt mért vezették be.

K: Mit hallott?

I: A zsidó lakosság és a magyar--keresztény lakosság számaránya az egyetemi képviseléshez, vagy nem tudom, szóval az egyetemen való jelenléthez kiugróan a zsidók javára volt. Én most is azt mondom, vén fejjel, többet kellett volna tanulni a keresztényeknek, de hát ezt akkor azért nem lehetett. Meg hát egy tízéves gyerektől ezt nem is lehetett elvárni. De viszont arra emlékszem, hogy Óbudán az én nagyanyám az--hát sok munkát vállalt otthon és varrt, és egy idős zsidó bácsi járt hozzá minden héten, a mellénél volt egy ilyen tárcsa, cernákkal, tűkkel, ami kellett, és hát hitelt is adott a nagyanyámnak. És valahogy vele példázgatott a nagymama,

hogy jó lenne, ha komolyabban venném én is a tanulást, mert a bácsinak- nevire nem emlékszem, három fia is jár egyetemre. Akkor, ahogy emlékszem, mondta, hogy őneki az a célja, hogy a gyerekei jobb életet éljenek. Hát de könyörgöm, hát mi akadályozta meg a keresztényeket abba, hogy ugyanilyen erővel tanuljanak, úgyhogy nem tartom a mostani eszemmel helyesnek azt a megkülönböztetést. Ez az első zsidótörvény volt, ugye, amit hoztak, ami ebbe állt.

K: De ezt a numerus claususnak ezt az indokát, ezt=ezt hallotta annak idején, vagy ezt csak azóta?

I: Nem, hát ezt ezzel indokolták ezt=ezt, ahogy én tudom.

K: De akkoriban-

I: -igen=igen-

K: -40-es évek elején?

I: -igen- ezzel lett indokolva-

K: -40-es évek elején gyerekként ezt hallotta?

I: Igen=igen. Én-

K: Mit hallott még gyerekként a zsidókkal kapcsolatban, miket mondtak a zsidókról?

I: Ő: pontosan nem emlékszem. Felelőtlenül nem akarok nyilatkozni. Azt tudom, hogy én a cserkészeknél nem tan- nem hogy ilyen fajgyűlöletet, ha éreztem volna, hanem én a 3-as számú regnum marianumba az egy katolikus csapat volt, de voltak zsidók is benne, egy-kettő. És az atyák, akik ott a cserkészvezetők is voltak, állandóan arra figyelmeztettek minket, már abba a korba ugye is- 42-43-ba, hogy ne ellenséggént tekintsünk a zsidókra, mer ők a mi idősebb testvéreink. Ugye hát ezt később aztán a János Pál pápa is kifejezte, de így voltunk nevelve. És hát én nem emlékszem olyanra, hogy az egyszerű emberek között volt--hangosan megkülönböztető, vagy sértő kijelentés. Hát aztán lehetett, de én magam nem emlékszem rá.

K: Iskolában- melyik iskolába járt, ha megkérdezhetem?

I: Az Elemér utca és a Hernád utca sarkán lévő elemi iskolába. El is hoztam a képet. Ott az osztályunkba ott volt az én akkori legjobb barátom, egy Schönstahl Henrik nevű kisfiú, aki-

K: -van róla fénykép?

I: Van.

K: Akkor azt nézzük meg esetleg. Itt a könyvben van?

I: Nem, mer az odaadtam az Orsinak.

Ez a kisfiú az, aki volt az a fekete ruhás. És az a hosszú szőke ott hátul az én vagyok.

K: Melyik fekete ruhás fiú a-

I: -ez-

K: -ő kicsoda?

I: Ő a Schönstahl Henrik---volt még több zsidó osztálytársam is, de övelük nem barátkoztam--nem látszik.

K: Tökéletesen látszik. Szóval voltak többen is.

I: Még az ülő sorba, hárman-

K: Mutassa meg=mutassa meg Frici bácsi, nem tudom, ellát odáig a kamera?

I: Itt is van egy- tegyen ide egy pontot alá és itt- tehát itt balról a második és a negyedik.

K: A nevükre emlékszik?

I: Arra nem- hát---

K: Még egyszer, hogy hívták a- akinek a nevére emlékszik?

I: Schönstahl.

K: Schönstahl-

I: Henrik, igen.

K: -Henrik. Vele mi történt aztán?

I: Hát, 44-ben, mikor a németek bejöttek március 19-én, utána kezdődött a megkülönböztetés erősebben, ugye második, harmadik zsidótörvény is. És ha jól emlékszem, 44 szeptembere

volt az, amikor el kellett hagyni a lakásokat. És az úgynevezett csillagos házba kellett költözni- onnan- bocsánat-

K: Igyon nyugodtan egy korty vizet, hogyha gondolja.

I: Ezt ki lehet vágni?

K: Persze, semmi gond.

I: Onnan a keresztényeket kiköltöztették, és akkor oda- hát embertelen körülmények között, mint később kiderült, (öt-hat) zsidó családot telepítettek egy ilyen átlagos szoba-konyhás lakásba. És én nem- arra nem is szeptemberbe volt ez, amikor ők mentek, hanem a nyilas hatalomátvétel után. Akkor ugye a lakás- vagy a házakba a házmesterek megvertek ilyen kolompot, akkor kijöttek a lakók a folyosóra, és ott adták tudtára mindenkinek a rendelkezést. És ha jól emlékszem, egy, vagy két órát kaptak a zsidók, hogy húsz kilós csomaggal menjenek le, se bútort, se semmi ilyet nem lehetett vinni, csak azt a csomagokat.

K: Ezt hallotta Frici bácsi-

I: -hát hogyan-

K: -ahogy ezt-

I: -hát hogyan-

K: -ez saját házukban?

I: A mi lakásunk előtt is, igen.

K: De a Schönstahlék nem ott laktak.

I: Nem. Ővele úgy találkoztam- övelük- azért ugye mint afféle nyugodt gyerek, nem nagyon érdekelt, hogy most hova viszik ezeket, hova kell menni. És ott volt az úttesten, ott álltak már a környékből, akiket összeszedtek, és azért emlékszem, hogy ez már a nyilas hatalomátvétel után volt, mer ilyen taknyos 16-17 éves kölkök géppisztollyal felfegy- felszerelve azok is vigyáztak rájuk, meg hát egy csomó ilyen link alak, nem tudok mást mondani, akik csatlakoztak ehhez a párthoz. És hát elég- nem bántották őket, amíg én láttam, de gorombán, durván viselkedtek velük és a Henriknek az anyukáját- jött oda sírva, hogy hát tegyük valamit, mentsük meg a fiát, hát mit tehetett egy tíz éves, 11 éves gyerek ott. Ugye egy ilyen társulatba, hát mondtuk, hogy nem lehet, de hát szerintem egy édesanyával ezt megértetni, nem egy gyereknek, egy felnőttnek is nehéz volt. Nem voltak figyelemmel gyerekekre, idősrre, nőre, várandós mamára, terelték őket- terelték őket és vitték a- a---a Rottenbiller utca felé, hogy pontosan hány szám volt az a- az István útnak a túloldalán, a Bethlen tér túloldalán, arra már nem emlékszem, a ház.

K: Tehát látta azt, amikor a Henrikéket-

I: -terelték-

K: -elterelték, igen, és azt mondta, hogy durván bántak a nyilasok, az mit jelent, fel tudja idézni miket mondtak?

I: Hát a szövegre nem, csak hát- mondjuk--hát a leghízelgőbbekre, amikre emlékszek, hogy mondjuk mocskos, büdös zsidó, hát mondjuk ez volt a leghízelgőbb kifejezés, ugye, mert hát érthető, voltak benne mozgássérültek, öregek, hát nem tudtak úgy menni, mint egy egészséges. És ott terelték őket, emlékezetem szerint fizikailag ott nem bántalmazták őket.

K: Kiderült, hogy a Henrikéket hova viszik?

I: Hát abba a házba, mondom, a számot azt nem tudom. Elkísértük őket a járdán, akik mentek, és hát az is volt, oda a házba, még én- amit jegyrendszerből amit lehetett spórolni, anyám adott, azt vittem a kapuig el lehetett menni. És akkor lejött az anyja, és hát kis csomagot, hát ugye ami nekünk is alacsony volt a- hogy úgy mondjam a normánk, de a zsidóké még annál is kevesebb volt, és ők ha jól emlékszem, ők csak 12 és 17 óra között jöhettek ki a házból. Tehát abból a megkülönböztetett házból, tehát vásárolni is, ha nem rohantak, akkor nem=nem tudtak eleget venni. Meg nem is volt, mer nem volt jegyük. Embertelen körülmények voltak azér, hát ugye az ember (már a kapuból is látta) meg érezni lehetett, hát egy négy személy, 4-5 tagú család lak- hoz méretezett lakásba be volt húsz ember hát-

K: Ezt látta belülről is?

I: Nem, hát az- be nem mentünk. De hát kintről, mikor elvitték őket a gettóba, na akkor lehetett látni, de csak a földszintet.

K: Az mikor volt? Ez mikor- tehát mikor vitték el a lakásaikból?

I: Hát, ha jól emlékszem, akkor október vége, november eleje. És hát nem sokkal utána kellett a gettóba beköltözni, de pontos dátumra nem emlékszem már ugye, mer a pesti zsidókat már nem tudták elvinni Auschwitzba, mert nem volt hogy, az oroszok körbezárták a várost, már nem tudtak kimenni. És a gettóba-

K: Októberig=októberig a Henrikék a saját lakásukban laktak?

I: Emlékezetem szerint igen.

K: Olyanra emlékszik, hogy voltak csillagos házak?

I: Hogyne, hát oda költöztették őket.

K: Ez volt a csillag- a Rottenbiller utcába- ez volt a csillagos-

I: -vagy a Rottenbiller utcába vagy az István útnak a Rottenbiller utca felé eső része, a számra nem emlékszem. De majdnem a Rottenbiller utca után volt, igen.

K: Amikor el kellett menniük ebből a házból a gettóba ezek szerint, akkor ott volt Frici bácsi?

I: Nem. Tehát ugye nem Pesten éltem volna a hírek nem terjednek, és hát úgy kíváncsi voltam, hogy hova vitték, mint vitték, de a gettó területére már nem volt szabad belépni, ott a tábla, hogy keresztényeknek belépni tilos. El volt, ha jól emlékszem deszkával az útról kerítve, úgyhogy ott már utána már ők- nem tudtunk.

K: Iskola hogy volt abban az időben? Már ilyenkor nem volt iskola, vagy hogy volt?

I: Már akkor nem volt, mert hát az ostrom megkezdődött.

K: Meddig volt iskola körülbelül?

I: Szeptemberbe kezdődött, talán egy hónapot, de-

K: És a Henrik=Henrik járt ősszel iskolába?

I: Addig, amíg nem kellett föltenni a csillagot, ha jól emlékszem járt, igen.

K: Akkor az még korábban volt, nem?

I: Igen. Addig, amíg nem kellett, utána már nem=nem emlékszem, hát szóval-

K: Arra emlékszik, hogy járt a Henrik csillaggal a többi zsidó gyerek csillaggal iskolába?

I: Lehet, nem tudom.

K: De látott csillagos embereket-

I: -hát hogyne-

K: -a városban-

I: -hát hogyne, egész addig, amíg nem vitték el a csillagos házba őket, hát muszáj volt hordani.

K: A csillagos házból tudtak kimenni napközben vásárolni.

I: 12 és 15, vagy 17- ilyen rövid időre.

K: Látta azt, amikor az- amikor kijöttek vásárolni a zsidók, akkor azért ezt lehetett úgy látni, hogy kijöhetnek?

I: Lehetett, mer a Bethlen tér sarkán az István út másik oldalán ott volt egy élelmiszerbolt és ott lehetett kenyeret, meg ilyeneket kapni, hát, ott láttam egy-két embert, de hát szóval nem nagyon örültek a szülők, hogy az ember ugye lejött, mer hát akkor már kezdett elszabadulni a pokol-

K: -az mit-

I: -már magyar részről- magyar- hát nem tudom, hogy magyarok voltak-e azok a nyilas csürhe, ami volt, mer-

K: Ez mit jelentett, hogy kezdett elszabadulni a pokol, ez alatt mit ért?

I: Hát hogy mondjam, olyan durván bántak az emberekkel, napról-napra igazoltatások tömkelege, ha valakinek úgy gondolták, hogy nincs rendbe a papírja, azokat egész gorombán intézték el, ugye mer nagyon sokan voltak a zsidók közül, ahogy én emlékszem, hogy erdélyi

menekülteknek a papírjaival, meg hamis keresztlevelekkel, ugye. Minden keresztény felekezet jóérzésű papja, tiszteletese ellátta, akit tudott, főleg az erdélyiek. Ellátták hamis keresztlevelekkel és ott volt, ami jól sikerült, volt, ami kevésbé jól, és hát szóval erőszakos- egyre erőszakosabbak lettek. Meg azért annyit megjegyeznék, hogy amikor a csillagos házba, majd később a gettóba vitték a- csak nyilasokat lehetett látni, tehát SS vagy Gestapo-s már a jelvényrel azok aztán rábízták erre az alja népre.

K: Az előbb azt mondta, hogy egyre gorombább- egyre gorombábbak lettek, ez mit jelent ez a gorombasága, ez hogy- miben nyilvánult meg? Miket látott, nyilván arra vagyok kíváncsi, miket látott?

I: Lökdösődéseket, esetleg ha hamisnak talált papír volt, ami biztos, hogy hamis volt, és a másik ellenkezett, hát egy-két pofon elcsattant, amire emlékszem, de-

K: Látta, hogy felpofozta-

I: -aztán nem biztos, hogy azt zsidó kapta, csak nem volt szerintük jó a papírja.

K: De felnőtt embereket-

I: -persze-

K: -pofoztak a nyilasok?

I: -hát ezek a taknyos kölykök, nem is a felnőttek.

K: Hogy?

I: Képzelve el, hogy egy ilyen lumpen gyerek, meg lumpen szülők gyereke, akik senkit senkinek se hívtak egy fél évvel ezelőtt, hatalmat kap, fegyver van nála, hát persze.

K: És jól értettem, hogy felnőtteket=felnőtteket-

I: Hát tudja, olyan volt, felnőttet, azt is. Meg én a- ők hozzájuk hasonló korú fiatalokat, lányokat is, nem számított szóval. Most tudja, ez úgy volt, hogy aki szerintük zsidós kinézésű volt, ezt így idézőjelbe mondom, fekete haj, esetleg hullámos, esetleg más ívű orr, azokat kezdték el ők hát így abajgatni, szép magyar szóval.

K: De ezt honnét tudja, hogy ez most miből gondolja?

I: Lehetett látni, azért az ember, mikor le-lement az iskolába, vagy utcára, iskolába, utcára, mer én is jártam boltba, hát ott- meg hát a folyosóról le lehetett látni--ki a utcára.

K: Mi lett a többi szomszéddal?

I: Nem tudom. Nem kerültek elő, egyedül a háztulajdonosék kerültek elő, mint később kiderült, a háziúr is ott lakott, és annak két mennyezet volt, és ott vészelték át a- két a mennyezet között kialakított részben az ostromot. Egy-két keresztény férfi, akinél nem akart katonának menni, az is ott volt. Őnekik egy nagy, három, vagy négyszobás lakás volt, és az egész így volt megcsinálva, úgyhogy elfértek. Ugye a- éjjelre bezárták a kapukat, akkor lejöttek, és ugye akkor nappal meg fölmentek, mikor kapunyitás volt, akkor fölmentek, hát nem lehetett- őrölük tudom, hogy átvészelték, de hogy mi lett velük, azt nem tudom.

K: Ez volt- ezek voltak a Keplerék, ugye?

I: Nem. A Keplernek kifőzdéje volt-

K: -Keplernek-

I: -az a földszinten

K: -mi lett a Kepler kifőzdéjével?

I: Hát: ugye hát azt be kellett csukni, aztán talán üresen állt, és amikor az oroszok bejöttek, akkor löstállót csináltak belőle, és én azt hiszem, ha jól emlékszem, talán csak az öreg Kepler jött haza a- az asszony, meg a (Svanc), hát azt- arra nem emlékszem, hogy visszajöttek volna.

K: Amíg még itt voltak, addig a Kepleréknek a- tehát a Keplerék végig, amíg működötték, ők maguk működötték-

I: -igen=igen-

K: -a kifőzdét?

I: -igen, meg lehet, hogy esetleg volt egy-két alkalmazottjuk is, de hát a felesége az nagyon jól főzött, mer nagyon sokszor megkínált, és jól csinálta ez az ún. gefüllte fisch- töltött halat, azt sokat ettem ott náluk. Hát általában mindenkihez kedvesek voltak.

K: Nem=nem kellett egy kereszténynek átadni a boltot?

I: ((sóhaj)) De biztos. Biztos, de a körülményekre már, hogy üzemeltették-e, vagy nem, de ők nem üzemeltethették.

K: -akkor be is zárt=be is zárt?

I: Úgy emlékszem, de hát bocsássa meg, ha nem jól emlékszem---nem hiszem, hogy keresztény üzemeltette volna, mer hát ha már lehet, mer ők nem- hogy mondjam, nem kóser étterem, vagy étkezde volt az övék, hát mindenki betérhetett.

K: Mi történt a lakásokkal?

I: Beköltöztették a- egyrészt azokba, aki ki lettek onnan a csillagos házakból küldve, a- ugye hát az=az kevesebb, kisebb létszám volt, mint az üres zsidó lakások. És egyrészt a kibombázottak, az Erdélyből menekültek, meg hát az akkori rendszernek a hatalmasságai, akik olyan ő: lakások voltak, amik átlagot meghaladták, azok érkeztek oda.

K: És a lakásban levő holmikkal mi lett?

I: Hát azt használták, hát nem- azért is gondolom én, azért nem engedték, hogy elvigyék.

K: Látott olyat, hogy kifosztanak lakásokat?

I: Inkább az ostrom után, tehát akkor, akkor mindent, ami nem volt lerombolva, azt mindenhol fennállt a veszély, hogy-

K: Nemcsak a zsidó lakásokat. Zsidó lakásokat külön- mondjuk a házban levő üresen maradt zsidó lakásokat?

I: Azokat beköltöztettek keresztényeket, de nem emlékszem, hogy fosztogattak volna. Lehet, de akkor ügyesen csinálták.

K: Tehát aki beköltözött keresztény, az meg is kapta a benne lévő ingóságokat is.

I: Igen, hát főleg ugye akik jöttek, azok otthagyták a csillagos házba a saját cuccukat, most hogy az milyen minőség volt, meg ez milyen, azt-

K: És---bocsánat--olyanról nem tud, hogy esetleg a zsidó- elhurcolt zsidók, mielőtt elvitték volna őket, esetleg odaadtak valamit a szomszédoknak?

I: De volt ilyen=volt.

K: Miről hallott?

I: Hát anyáméknak is átadtak egy herendi porcelánkészletet a Keplerék, és hogy hát őrizzük meg, mikor visszajöttek az öreg, akkor odaadtuk neki és még most is megvan, ez egy ilyen kis ő: nem jut eszembe az a német porceláncég- egy ilyen kávéskanna, ami megvan még, má' teteje eltörött, de azt adott az öreg hálából, hogy vigyáztunk rá-

K: -a Kepler-

I: Igen-

K: -a- ott akkor visszajöttek mind a ketten-

I: Én csak az emberre emlékszem, se az asszonyra, se a (Svanc) fiára nem, lehet, hogy visszajöttek, tudja, lehet, hogy azért ragadt meg bennem a Kepler, mer hát ő adta át anyámnak a cuccot.

K: És hogy hívták, veze- a keresztnevére emlékszik?

I: Nem-

K: -hogya-

I: -ugye akkor nem volt szokás, mint most, hogy keresztnévről, hanem Kepler bácsi, vagy Kohn bácsi, vagy akármi. Nem emlékszem.

K: Tehát Önök visszaadták a porcelánkészletet-

I: -mi meg kaptunk-

K: -és cserébe-

I: -kaptunk egy nagyon-nagyon szép, ilyen virágmintás- meissenit, a fene egye meg, azér csak eszembe jutott, meissenit, ilyen literes, vagy másfél literes teáskanna volt. Vagy kávé. Azt kaptunk. Meg hát sírást, meg köszönömöt, meg- ez rossz erre visszaemlékezni.

K: Elmondta a Kepler, hogy mi történt vele?

I: Nem, nem beszélt. Nem beszélt és nem is sokáig maradt ott, valahova elment. Kivándorolt, nem vándorolt ki, nem tudom.

K: Most még egyszer, a Keplernek volt gyereke.

I: Igen, egy olyan 15-16 éves körüli fia volt.

K: És ő se jött vissza.

I: Nem rémlík-

K: -nem emlékszik-

I: -nem emlékszem- nem tudom, hogy hol, ha csak nem a gettóba halt meg, mer ugye már akkor, mikor őket elvitték, akkor már nem tudták deportálni őket.

K: Henriket aztán látta még azután, hogy elvitték?

I: Nem.

K: Tehát csak ott a sorban látta.

I: Igen, meg hát egyszer-kétszer, mikor lejött a házba, mikor kiabáltak nekik, ugye mer bemenni nem lehetett, kiabált nekik a portás, és akkor lejött, és hát pici csomag, amit=amit össze tudtunk spórolni.

K: Vele mi lett, azt tudjuk?

I: (nem)

K: -nem, de meghalt ezek szerint.

I: Vagy túléltek és kivándoroltak, mer nagyon sokan voltak, akik kivándoroltak, akik tehették.

K: Megpróbált utána érdeklődni, hogy a?

I: Nem nagyon, mer vége volt az ostromnak, és április végén, május elején kimentünk vissza Rákoskertre, ahol laktunk, mer muszáj volt, nehogy széthordják, ami ott maradt, a lakást, hát nem hordták szét, csak az oroszok tisztai konyhát rendeztek be a házba, és ne tudja meg, hogy hogy nézett ki az a lakás.

K: Azt nem mondta, hogy Rákoskerten laktak a háború előtt?

I: Ő: rövid ideig--negyven--négy eleje, vagy negyvenhárom vége, pontosan nem tudom, de inkább 44 elején mentünk ki. És azért kellett bejönni, mert az apám az a- Olasz fasor, most Szilágyi Erzsébet fasor, a Magyar Térképészeti Intézetnél dolgozott, és hát már nem tudtak vonatok bejárni, és akkor költöztünk be oda a- vissza abba a házba, csak egy másik lakásba.

K: De akkor az nem az Önöké volt, az István utcai lakás.

I: Az- hát akkor bérlakások voltak, nem saját lakások.

K: És kint a rákoskerti ház-?

I: -ház volt, igen, egy kicsi, mert már akkor téglát nem lehetett kapni, és egy ötször hetes szoba-konyha- spájz sikerült összehozni.

K: Amikor vége volt az ostromnak, akkor arról milyen emlékei vannak?

I: Rossz=rossz. Nagyon rossz. Személy szerint az engem, vagy a családomat nem érte bántódás, de a mi utcánkba, mi házunkba románok jöttek. Tudja, hogy van az, az orosz csapatok román töltelékkel küldték előre a golyózáporba golyófogónak, és hát magyarok voltak a házba, meg románok, hát a második bécsi döntésért próbáltak törleszteni, hogy- hogy úgy mondjam. Aztán olyan volt, hogy mikor ők elmentek az első hullám, utána jöttek az oroszok, azok már tisztességesebbek voltak. Engem kedveltek, anyám is szívbajt kapott, mer az ölkébe vettek, aztán tele lettem mindig tetűvel, de nagyon- hajamat simogatták, hogy kicsinyem=kicsinyem. Nekem nem volt velük bajom, de ilyen süldőlányok bizony mentek krumplit pucolni, nem szívesen.

K: Tud ilyen esetekről, hogy elvittek lányokat?

I: Hát, egy jó párszor vittek. Lejöttek, elvitték, nem emlékszem, hogy visszajöttek. Lehet, hogy visszajöttek, de tudja azért ilyen kis gyerekekre még nem kötötték, mi nem voltunk olyan felvilágosultak, mint a- most az unokámék.

K: Láttá-e, hogy mi volt a gettóban, mi történt a gettóban?

I: Utána=utána.

K: Amíg működött a gettó, addig-

I: -nem lát- nem lehetett bemenni. Nem volt szabad, hát-

K: Kívülről mi volt kiírva a gettón?

I: Keresztényeknek bemenni tilos. Zsidó- lehet, hogy nem volt kiírva, hogy gettó. Azt nem tudom, de azt tudom, hogy nagy tábla volt, hogy keresztényeknek bemenni tilos.

K: És akkor mikor-

I: Mikor vége volt mindennek. Átvonult a front Pesten, és már Budán voltak, akkor lehetett bemenni, de még akkor is, ahogy én visszaemlékszem, embertelen körülmények, halottak az utcán még akkor is. Nagyon-nagyon nyomasztó volt.

K: Hol látott halottakat?

I: Hát ott a Dohány utca környékén- földön-

K: Emlékszik pontosan, hogy merre? Dohány utca-

I: Hát, talán ott a zsinagóga környékén, a nagy zsinagóga környékén, de hogy pontosan nem. Ugye akkor már jobban mertünk menni, de hát tiltás az otthonról volt, mer még a németek átlóttek, szóval, de hát kit érdekelt, ugye. Felfedezés izgalma, meg- meg amúgy is. Kerestünk, találunk-e ismerőst, mer hát egy pár barátommal mentünk, de senkit=senkit, akit=akit ismertünk. Bűz, lakásokból, kosz, szóval borzalmas volt, na. Ellenségemnek nem kívánom, hogy még egyszer- vagy egyszer átéljen ilyet.

K: Látott olyat- tehát a holttestek az utcán voltak, vagy látta azt, hogy valahol össze is vannak gyűjtve-

I: -lehet, hogy össze voltak gyűjtve, nem tudom, de=de ott feküdtek, és nem is kevés. Lehet, hogy gyűjtötték.

K: Azt lehet tudni, hogy ezek inkább zsidó holttestek voltak, vagy-

I: Keresztény biztos nem volt, hát nem lehetett ott bent keresztény. Ha volt, akik voltak, azok csak zsidók voltak. Most hogy egész zsidó, fél-zsidó, vagy negyed-zsidó, ugye hogy a törvények, ahogy ezt ki=kihirdették, ezt nem lehetett tudni.

K: Volt sárga csillag a-

I: -holttestükön? Vagy a ruhájukon, arra nem emlékszek, mer ahogy az oroszok ott voltak egyből, ledobálták, (azt hallottuk, tudtuk), de arra nem emlékszem, hogy volt-e, ha volt, akkor olyanon volt, akinek senkije se volt.

K: Mesélt a múltkor például olyasmiről, hogy- hogy---hogy=hogy valaki ételt próbált bevinni a gettóba?

I: Próbáltak talán, de mi biztos nem=nem, szóval a gettóba nem. Nem tudom, lehet. Lehet, hogy az a legelső még a Ritának esetleg mikor mondtam, lehet, hogy akkor volt, de erre-akkor lehet, hogy rosszul fejeztem ki magam, de a gettóba biztos, hogy nem lehetett bemenni. Hogy próbálkoztak-e, az elképzelhető.

K: Köszönöm szépen, Frici bácsi, álljunk most le.

Akkor folytatnánk Frici bácsi. Visszamennénk arra az epizódra, amit látott, amikor elviszik ugye a Henriket, meg a többieket a nyilasok. És monda, hogy a nyilasok meglehetősen durván viselkedtek, és mindenfélét hát-

I: -kiabáltak-

K: -kiabáltak. Emlékszik-e még, hogy körülbelül miket mondtak, vagy=vagy miket- mi- mik azok, ami- amit a- hogyan viselkedtek a nyilasok? Tehát ezt egy kicsit jobban-

I: -nem azt- hát azt mondtam, hogy gorombák voltak, szidták őket, hát azt is mondtam, hogy miket, ugye, hogy-

K: -miket mondtak?

I: -mocskos rohadt büdös zsidó, meg hát ez a szöveg, mozogjál, meg lökdösték őket, meg szóval, hogy főleg akik ugye mondtam, hogy betegek, vagy mozgássérültek, vagy mit tudom én, hogy mik voltak, és nem tudtak úgy menni, ahogy azokkal, ilyesmik.

K: Emlékszik, hogy miket vágtak a zsidók fejéhez ezek a nyilasok? Tehát miket mondtak nekik?

I: Hát mondtam, nem?

K: Valami más elhangzott-e még? Mert a múltkor még elhangzott egy-két dolog. Egyszerűen föl akarjuk idézni azt a kort-

I: -értem=értem=értem-

K: -ehhez az kell, hogy ezt halljuk, noha van ötletünk nekünk is, hogy miket mondhattak, de nyilván Ön ott volt, és Ön hallotta. Tehát ez-

I: Nem tudom pontosan. Hát lehet, hogy olyanok=olyanokat is vágtak a fejükhöz, hogy majd megfizettek a- élőködésér- nem tudom, szóval ilyesmik talán biztos, hogy elhangozottak, mert mondom, ez a- ezek a nyilas gyerekek, akik- hát gyerekek- szóval akik ott voltak, ezek a- nem az alsó középosztályból, hanem arról lejjebbről származtak, és lehet, hogy soknak volt zsidó főnöke, sőt, biztos, és így gondolták ők, hogy hát visszafizetnek egy kis hatalommal a kezükbe. És talán ilyenek voltak, de már pontosan nem emlékszem, mer bár elég jól emlékszik az ember a régebbi dolgokra, de azért már ilyen apróságokra ezen kívül nem tudom. Ha eszembe jut, akkor majd mondom.

K: Arról is beszélt, hogy aztán ostrom után--minden lakást kifosztottak. De kifejezetten a zsidó lakásokat- lakásokba történt-e korábban fosztogatás akkor, amikor elvitték a- a bent lakó zsidókat? Tehát olyat tud-e, vagy látott-e, vagy hallott-e ilyesmiről?

I: Nem emlékszem, mert mondjuk ma elvitték reggel őket, másnap már beköltöztek a- akik voltak. Nem emlékszem. Lehet, hogy szelektív az emlékezetem, hiszem nem em- de nem emlékszem, hogy a mi házunkba különösebben az ostrom utánig történt-e volna ilyen. Hát mondjuk a Kepleréket azt rendesen kirámolták, mer ott semmi nem maradt. Jó, de hát ez ki volt, arra már nem, mert ugye ők az oroszok berendeztek ott egy nagy istállót az étterembe, ott nem maradt semmi.

K: Viszont ugye a Keplerék voltak azok, akik Önöknél hagytak egy herendi étkészletet.

I: Igen=igen=igen.

K: Elképzelhető, hogy másoknál is hagytak holmikat?

I: Biztos, hát biztos. Hát=hát volt esze az öregnek, szóval hát egy helyre nem adott mindent, mer hát azzal is történhet valami. Biztos, hogy volt, de hogy kinek és mit adott megőrzésre, arra nem emlékszem, de ők jól menő volt az a kifőzde, tehát biztos, hogy volt más is, amit elosztott, szétosztott.

K: Arról nem hallottak, hogy a- ehhez a szomszédhoz került az, ahhoz-

I: -nem=nem-

K: - a szomszédhoz került amaz-

I: -nem, tudja abba az időbe valahogy megszűnt a bizalom=megszűnt a bizalom, mer a csatorna fölszabadult, kijött és hát nem tudta senki, hogy most ugyan te mellettem laktál évekig, hogy most hova állsz be.

K: Említette az előbb, hogy=hogy amikor be- bement a gettóba, ami ugye a=a már fölszabadult gettóba, és=és hogy hát ugye látta a holttesteket, meg látott=látott embereket, látta a- meg=meg hogy- mert ugye említette, hogy volt egy nagyon- tehát hogy nagyon büdös volt, volt valamiféle bűz. Az=az tkp. minek- az=az honnét, vagy mit kell elképzelnünk. Erről Ön tudna beszélni, mert nyilván ez egy hihetetlenül fontos- hát pillanat, ugye fölszabadul a gettó, hogy ott mit=mit tetszett akkor ott látni?

I: Hát nem tetszett- hát- tehát nem az ún. hullabűz volt, nem, hanem az a mosdatlanság, a zsúfoltság következménye, nem tudom, hogy maga járt-e már ilyen (slumos) környéknek,

ahol mostanában is vannak még sajnos ilyeneket, hogy olyan jellegzetes- nem azt mondom, hogy cigányszag, mer- mer azok is ilyen sokan vannak, de sokkal intenzívebb, tehát nem volt mosdási lehetőség, a vécék ugye abban az időben ezek nem olyan házak voltak, hogy minden házban fürdőszoba, vécé, hanem folyosó végén volt közös vécé. Hát, ahol amit méreteztek mondjuk a háziúr annak idején, húsz emberre, azt 150 használta. Hát hadd ne mondjam, ugye és szóval ilyen=ilyen szagok voltak. Hullabúzra nem emlékszem, mer fagyott- hát hogy mondjam (...) agyoncsapott lovat az utcába, azt mentünk mi srácok, földaraboltuk, abból főztünk, tehát olyat, hideg volt, hogy megfagyott minden, tehát nem hullabúz volt szerintem.

K: És hát nyilván akkor látott ott olyanokat, akik=akik ott voltak a gettóban zsidók, és túléltek a gettót. Ők=őket- velük találk-

I: -ilyenek

K: -ez mit jelent?

I: -ilyenek voltak, csont-bőr. Láttam, meg hát azér ugye kis is jöttek, tántorogtak, tehát- hát miből? Hát ki nem jöhettek, amit beadtak nekik kaját, az negyedinek is kevés volt, szóval borzasztó, hát annyira nem voltak leromolva, mint amit látni a híradókba, a régi híradóba, ami Auschwitzba, de csont-bőr volt, lötyögött a ruhájuk. A- és érdekes módon inkább az öregek voltak, akikre én emlékszem, hogy meghaltak, kevésbé bírták ugye a nélkülözést. Erre emlékszem. Hát egy öt-hat évvel- az nem jó, mert már 15 éves korban kivíttek a frontra, ha egy három-négy évvel idősebb vagyok, biztos, hogy mélyebben és jobb- több benyomásom van, de hát nagyjából így. De kérdezzen, még, ha-

K: Köszönöm szépen, igazából ezekre gondoltam, ezeket szerettem volna megkérdezni, úgyhogy álljunk le, én nagyjából azt gondolom-